

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

В. Я. ТАЦІЙ

**ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ**

Монографія

Харків
«Право»
2016

УДК 343.2.01(477)
ББК 67.9(4УКР)308
Т24

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 29 червня 2016 р.)*

Рецензенти:

М. І. Панов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України;

В. І. Тютюгін – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України;

Л. М. Демидова – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Тацій В. Я.

Т24 Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія / В. Я. Тацій. – Х. : Право, 2016. – 256 с.

ISBN 978-966-937-047-1

У монографії на основі історичних і сучасних уявлень, що склалися при дослідженні проблеми об'єкта та предмета злочину, послідовно висвітлюються їх поняття та ознаки, дається їх класифікація, визначаються шляхи використання сформульованих у роботі рекомендацій у правотворчій та правозастосовній діяльності. Розглядається і нерозривно пов'язане з досліджуваною проблемою питання про поняття інтересу, його співвідношення із суспільними відносинами. Демонструється значення інтересу і суспільних відносин для визначення об'єкта злочину.

Для викладачів, науковців, практичних працівників, а також усіх, хто цікавиться проблемами теорії та практики кримінального права.

**УДК 343.2.01(477)
ББК 67.9(4УКР)308**

ISBN 978-966-937-047-1

© Тацій В. Я., 2016
© Видавництво «Право», 2016

Зміст

Передмова	5
-----------------	---

Глава 1

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ

ПРО ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ	9
------------------------------------	---

§ 1. Проблема об'єкта та предмета злочину в історії розвитку науки кримінального права (до 1917 р.)	9
§ 2. Проблема об'єкта та предмета злочину в науці кримінального права радянського періоду після 1917 р.	24

Глава 2

ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА

ТА ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ	35
---------------------------	----

§ 1. Суспільні відносини як об'єкт злочину	35
§ 2. Суб'єкти суспільних відносин	57
§ 3. Предмет суспільних відносин та предмет злочину	70
§ 4. Соціальний зв'язок між учасниками суспільних відносин	103

Глава 3

ПРОБЛЕМА ІНТЕРЕСУ

В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЇЇ ВИРІШЕННЯ	114
---	-----

§ 1. Інтерес як соціологічна категорія	114
§ 2. Соціальні інтереси та об'єкт злочину	120

Глава 4

КЛАСИФІКАЦІЯ

ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНУ	132
------------------------	-----

Глава 5

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ

ВІДНОСИНИ І ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ 157

Глава 6

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ

І КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ..... 175

§ 1. Загальні положення..... 175

§ 2. Кваліфікація злочинів за об'єктом і предметом 187

§ 3. Кваліфікація злочинів за об'єктом при конкуренції норм 224

§ 4. Кваліфікація злочинів при помилці в об'єкті та предметі
посягання 244

Передмова

Наука не є і ніколи не буде закінченою книгою.
Кожен важливий успіх приносить нові питання.

Усякий розвиток виявляє з часом
усе більш нові і глибокі труднощі.

Альберт Ейнштейн

Вчення про об'єкт і предмет злочину є однією з найважливіших проблем у науці кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне розв'язання багатьох питань кримінально-правового регулювання. Виступаючи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину та встановити його суспільно небезпечні наслідки. Крім того, як справедливо зазначають науковці, об'єкт злочину надає можливість виробити підстави й критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони і засобів їх захисту, а також оптимальні правила побудови законодавства про кримінальну відповідальність та кваліфікації злочинів.

Значний внесок у розробку проблеми об'єкта злочину в різні часи зробили такі науковці, як Ч. Беккарія, Л. С. Білогриць-Котляревський, А. Ф. Бернер, М. О. Беляєв, Я. М. Брайнін, Н. Вельцель, В. М. Винокуров, М. Ф. Владимирський-Буданов, С. Б. Гавриш, В. К. Глистин, Ю. А. Демидов, М. Д. Дурманов, В. П. Ємельянов, М. І. Загородніков, Є. І. Каїржанов, П. Д. Калмиков, О. Ф. Кістяківський, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, П. С. Матишевський, В. В. Мальцев, Ш. Л. Монтеск'є, З. Я. Немировський, Г. П. Новосолов, Б. С. Нікіфоров, М. І. Панов, А. А. Піонтковський, С. В. По-

знишев, В. Д. Спасович, В. В. Сташис, Дж. Ф. Стифен, М. С. Таганцев, А. Н. Трайнін, П. Й. А. Фейербах, Є. В. Фесенко, Є. О. Фролов, М. Д. Шаргородський та ін.

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що на різних етапах розвитку вітчизняної кримінально-правової доктрини об'єктом злочину традиційно визнавалося те, що потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані, у наукових колах і досі точаться дискусії з приводу об'єкта злочину. Певним підтвердженням цього є різноманіття наукових підходів до вирішення цієї проблеми. І хоча до сьогодні найбільш поширеною і визнаною залишається розроблена ще за радянських часів теорія об'єкта злочину як суспільних відносин, не можна не відзначити, що однією з тенденцій сучасної теорії кримінального права є намагання дослідників відійти від традиційного розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, оскільки таке розуміння об'єкта злочину, за їх словами, засноване на абстрактних уможлядних ідеологічних постулатах, штучно запроваджених у дійсність. Отже, об'єктом злочину пропонується визнавати людину або її суб'єктивні права, соціальні цінності, правові блага, інтереси тощо. Однак більшість із цих підходів не є новими, оскільки були розроблені вітчизняними та зарубіжними криміналістами минулого.

Це вкотре доводить, що на сьогодні ще не вдалося створити досконалої теорії об'єкта злочину. Безумовно, чимало існуючих наукових підходів до визначення об'єкта злочину мають право на існування. Більше того, деякі з них виглядають достатньо переконливими під час дослідження конкретного складу злочину. Водночас вони містять у собі і резерв для обґрунтованої критики. Зокрема, якщо розглядати більшість із названих теорій крізь призму структури суспільних відносин, то можна встановити, що вони переважно зводяться до якогось структурного елементу суспільних відносин – їх предмета, суб'єктив або ж соціального зв'язку, який становить зміст цих відносин.

Щодо предмета злочину, то це питання пов'язане з об'єктом злочину і разом із останнім, а також як самостійний предмет наукового пошуку продовжує викликати жваву дискусію в науковому колі. Особливого значення розв'язання проблеми предмета злочину набуло в умовах високих темпів інформатизації суспільства, коли значний

інтерес на ринку викликає інформація, зокрема комп'ютерна, та інші види інформаційних факторів.

Підтверджуючи цінність кожної наукової роботи дослідників, висловлених ними власних думок із питань об'єкта і предмета злочину, підкреслюю, що багато аспектів такого предмета пізнання залишаються недослідженими або викладені в наукових працях суперечливо чи з протилежних позицій. Тому нова спроба провести системно-структурний аналіз проблем об'єкта і предмета злочину в кримінальному праві є доцільною з точки зору розвитку науки, удосконалення законотворчої діяльності й практики застосування кримінального законодавства.

Представлена читачеві монографія є продовженням моєї монографічної роботи «Объект и предмет преступления в советском уголовном праве», яка була оприлюднена в 1988 р. видавництвом «Вища школа». Я вдячний усім, хто цікавився цією роботою і знаходив щось корисне для себе, можливо, і з критичним осмисленням. Від науковців, практиків і інших зацікавлених питаннями кримінального права осіб я отримував інформацію стосовно багатьох позицій, що містилися в цій книзі, цікаві пропозиції, рекомендації та зауваження. На їх прохання і за власним бажанням продовжувати розробку проблеми об'єкта і предмета злочину я знову і знову повертався до окремих моїх висловлювань, обмірковував власні підходи, базові положення монографії.

Прийшов час більш глибоко провести аналіз написаного понад 25 років тому. За цей період відбулися великі соціально-політичні зміни: змінено політичний курс України, вона стала незалежною державою з новими можливостями забезпечення охорони прав людини і громадянина. І тому не випадково в ст. 1 Конституції незалежної України чітко визначено головний напрям її розвитку як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Це нові умови для еволюційного нарощування наукових знань про об'єкт і предмет злочину.

Висловлюю слова вдячності професорам М. І. Панову, В. І. Тютюгину, Л. М. Демидовій за рецензування моєї роботи, цінні поради, слушні зауваження та рекомендації, які були мною враховані при вдосконаленні низки положень монографії.

Передмова

Результати моїх наукових розробок пропонуються для ознайомлення читачам зі сподіванням на їх критичне ставлення до викладеного матеріалу і висловлювання зауважень і пропозицій, які я сприйму з вдячністю, адже вони сприятимуть продовженню пізнавального пошуку наукових відповідей на складні питання, які виникають при більш глибокому вивченні проблем об'єкта і предмета злочину.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ

З історії ми черпаємо досвід, на підставі досвіду
утворюється сама жива частина нашого практичного розуму.

Йоганн Готфрід Гердер

§ 1. Проблема об'єкта та предмета злочину в історії розвитку науки кримінального права (до 1917 р.)

Тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і його стану в попередні періоди. Історія вказує на природну причину того чи іншого стану кримінального права, вона констатує джерело його прогресивності та надає дані для оцінки як старих, так і нових теорій і вчень кримінального права¹. При цьому дорогоцінні знання щодо об'єкта злочину криються як в історії законодавства всіх часів і народів, так і в здобутках криміналістів-науковців, які розглядали історичний аспект розвитку думки про об'єкт злочину в різні періоди розвитку науки кримінального права. Так, у дореволюційний період суспільного буття українського народу (до 1917 р.) це питання вивчалось в юридичній науковій

¹ Див.: Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть Общая / А. Ф. Кистяковский. – 3-е изд. – Киев : Изд. Книгопродавца-Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. – С. 38.

літературі М. Ф. Владимирським-Будановим¹ при дослідженні та аналізі історії руського права, М. С. Таганцевим² і О. Ф. Кістяківським³ при дослідженні доволі широкої теми – історії науки кримінального права. Фрагментарно висвітлювався історичний аспект розвитку вчень про об'єкт злочину в роботах лорда Маккензі⁴, А. Ф. Бернера⁵, В. І. Сергеевича⁶, Л. С. Білогриць-Котляревського⁷, В. Д. Спасовича⁸, В. В. Єсіпова⁹, а в революційні часи (1917–1919) – З. Я. Немировського¹⁰ та інших науковців. Оприлюднено результати досліджень зазначених історичних питань і в сучасний період розвитку кримінального

¹ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – 7-е изд. – СПб. ; Киев : Изд. книгопродавца Н. Я. Оглоблина : Тип. Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1915. – С. 307–370; Він же. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов ; сост.: В. В. Анашвили, Н. С. Плотников, А. Л. Погорельский. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2005. – С. 361–436 та ін.

² Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1 : Учение о преступлениях / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. О. Стасюлевича, 1874. – С. 175–176.

³ Кистяковский А. Ф. Указ. праця. – С. 47–172.

⁴ Маккензи. Римское право сравнительно с законами Франции, Англии и Шотландии : пер. с англ. / Маккензи. – М. : Тип. Л. И. Степановой, 1864. – С. 365–422.

⁵ Бернер А. Ф. Учебник русского уголовного права. Часть общая и особенная. Т. 1 : Часть общая / А. Ф. Бернер. – СПб., 1865. – 916 с.

⁶ Сергеевич В. И. Лекции и исследования древней истории русского права / В. И. Сергеевич. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. – 664 с.

⁷ Белогриц-Котляревский Л. С. Конспект курса уголовного права (Общая и особенная часть) / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1892. – 290 с.

⁸ Спасович В. Д. Учебник уголовного права / В. Д. Спасович. Т. 1. – СПб. : Тип. Иосафата Огризко, 1863. – 428 с.

⁹ Есипов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть Общая. Преступления и преступники. Наказание и наказуемые / В. В. Есипов. – Варшава : Тип. Варшав. учен. округа, 1894. – С. 1–53.

¹⁰ Немировский З. Я. Учебник уголовного права. Общая часть / З. Я. Немировский. – Одесса : Изд. акцион. Юж.-Рус. О-ва Печат. Дела, 1919. – С. 372.

права (монографії В. М. Винокурова¹, Е. В. Георгієвського², С. В. Землюкова³, В. В. Мальцева⁴, Г. П. Новосьолова⁵).

Наукова думка про об'єкт злочину розвивалась разом із вченнями про злочин та покарання з різними підходами науковців до визначення їх змісту, відповідних понять, способів закріплення в законі, співвідношення, зокрема, у межах або поза межами відомих науці кримінального права теорій, що були визнані в наукових колах, чи інших створених ученими особистих вчень, які не знайшли такого визнання. При цьому, як точно зазначив В. В. Єсіпов, у кримінальному праві немає жодного положення, яке б не представлялося плодом поступового праворозвитку та асиміляції, немає жодного поняття, яке б можна було вивести *a priori*⁶. Це характеризує й генезу об'єкта злочину та еволюції наукових поглядів щодо нього, який за своєю сутністю є соціальним і правовим феноменом.

У юридичній літературі продовжується дискусія щодо виникнення кримінального законодавства та науки кримінального

¹ Винокуров В. Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применения уголовного закона / В. Н. Винокуров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 288 с.

² Георгиевский Э. В. Теоретический анализ объектов преступления / Э. В. Георгиевский, А. В. Чернов. – Иркутск : ВСИ МВД РФ, 1999. – 111 с.; Він же. Формирование и развитие общих положений древнерусского уголовного права : монография / Э. В. Георгиевский. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 320 с.; Він же. Система и виды преступлений в уголовном праве Древней Руси : монография / Э. В. Георгиевский. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 232 с.

³ Землюков С. В. Уголовно-правовые последствия преступного вреда / С. В. Землюков. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. – 244 с.

⁴ Мальцев В. В. Объект охраны (преступления) в уголовном праве / В. В. Мальцев. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 512 с.

⁵ Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.

⁶ Єсіпов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть Общая. Преступления и преступники. Наказание и наказуемое. – С. 7.

права, що безперечно впливає на визначення генезису злочину та покарання, а тому й об'єкта злочину як соціального явища та правового поняття. Як стверджував О. Ф. Кістяківський, історія не знає людину без звичаїв або законів, які стосуються злочинів та покарань. Тому кримінальне право, на думку вченого, як сукупність кримінальних законів сучасно першим початкам людської спільності¹, а поняття злочину, обсяг злочинних дій, рід та види покарань виробляються в міру розвитку суспільного життя².

Л. С. Білогриць-Котляревський, розглядаючи історію науки кримінального права, зазначав, що «первобытный человек неспособен к научной деятельности. Последняя возможна лишь при существовании развитых и подготовленных к ней интеллектуальных сил, а потому и естественно, что уголовное право, как наука, первобытному человеку неизвестна... было лишь поверхностное объяснение явлений»³. Цей підхід збігається з позицією О. Ф. Кістяківського і підтримуючого його погляд В. В. Єсипова, які дійшли висновку, що історичний хід розвитку науки кримінального права починається тільки з XIII ст.⁴ Здається, що наведені погляди ґрунтуються на тих фактичних можливостях, які мали дослідники для ознайомлення та аналізу в першу чергу письмових пам'яток, що збережені для нас попередніми поколіннями.

М. Ф. Владимирський-Буданов стосовно Московської держави пише, що поняття про об'єкт злочину в праві дорівнює (сравнимо) праву Руської Правди та судних грамот та є змінним: кримінальний закон охороняє не одні права фізичних осіб, а за-

¹ Кістяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть Общая. – С. 3.

² Там само. – С. 9.

³ Білогриць-Котляревський Л. С. Конспект курса уголовного права (Общая и особенная часть). – С. 35–36.

⁴ Єсипов В. В. Указ. праця. – С. 2.

хищає уклад (строй), установлений державою, церквою, моральним вченням та кодексом побутових правил. Не вдаючись у дискусію щодо зазначеного питання, для встановлення генези й особливостей об'єкта злочину в історичному розвитку кримінального права звернемося до його періодів, визначення яких сприятиме знаходженню інформації про об'єкт злочину серед накопичених науковцями знань про злочин і покарання. Так, В. Ф. Владимирський-Буданов розрізняє за властивостями покарань: 1) період помсти та приватних композицій, 2) період страхуючих кар, 3) період покарань. Ці три періоди в історії руського кримінального права збігаються з трьома періодами історії державного права, а саме: кримінальним правом Руської Правди, кримінальним правом Московської держави та кримінальним правом імперії. За такими епохами змінюються не тільки властивості покарання, як підкреслив учений, а й поняття злочину¹.

Л. С. Білогриць-Котляревський виділяв два періоди історії кримінального права: 1) період приватних покарань і 2) період суспільних покарань². Кожний із названих періодів учений поділяє на уклади (уклад, проникнутий почуттям пристрасті, та уклад, проникнутий рефлексією або міркуванням розсудливості, розрахунку). Перший уклад у період приватної помсти ним визнається укладом кровної помсти, а другий – укладом композицій, у період же суспільних покарань перший називає укладом громадської помсти або страхання, а другий – укладом гуманних ідей. Кримінальне право кровної помсти називається правом початкового періоду історичного життя народів, твором первісної людини та підкреслюється, що керована почуттям пристрасті вона не здатна була розрізняти шкідливі для неї посягання за їх тяжкістю, а тому визнавала будь-яке шкідливе діяння в Русь-

¹ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – С. 308.

² Белогриц-Котляревский Л. С. Указ. праця. – С. 22.

кій Правді «образую». Така назва – найкращий доказ, на думку дослідника, першоджерельної суб'єктивної природи злочину та покарання, тобто такий, де злочин розглядався як порушення не загального для всіх інтересу, не як порушення закону або норми, ними охоронюваних, а переважно як порушення однобічного інтересу потерпілого. З другого боку, там, де не було шкоди, не могло бути й злочину, а тому й кровної помсти, тому замах і невдале підбурювання були безкарними¹.

Щодо Руської Правди в будь-якій її редакції, то *під образу* як прообразом сучасного розуміння злочину в ті часи визнавалася дія, яка порушувала встановлений державою порядок, а оскільки цей порядок визначався законом, то злочином визнавалося порушення закону². Це схоже з визначенням злочину ще римським правом, де ним взагалі є порушення закону, що карається правосуддям. Для означення менш важливих злочинів використовується слово *delictum* (проступок). Головним моментом у понятті злочину у примітивних римлян є не воля, яка призвела до діяння, а наслідки від злочинного діяння, що порушило чий-небудь інтерес³.

Підтвердження урахування об'єкта злочину в кримінальному законодавстві, починаючи з давніх часів, міститься й у лекціях В. І. Сергєєвича, який зазначав, що з початку превалювала матеріальна шкода: під злочином розумілася шкода, яка була спричинена якій-небудь особі; не було шкоди, не було й образи, не було злочину, тобто був матеріальний погляд, а вже пізніше – формальний – злочин розуміється як порушення закону⁴.

¹ Белогриц-Котляревский Л. С. Указ. праця. – С. 16–17.

² Див.: Сергєєвич В. Лекции и исследования древней истории русского права. – С. 342.

³ Див.: Стоянов А. Н. Уголовное право Рима от древнейших времен до Юстиниана включительно / А. Н. Стоянов. – Харьков : Импер. Харьк. ун-т, 1895. – С. 3.

⁴ Сергєєвич В. И. Указ. праця. – С. 522–523.

З урахуванням наведеного та тих джерел історичної інформації, що дійшли до нас і є відомими в цей час, можна стверджувати, що перші згадки про об'єкт злочину у вигляді його прообразу знаходимо ще в стародавні часи в період приватної помсти з його підтвердженням і в період композицій, а згодом – суспільних покарань. Ним виступає інтерес окремої людини, а пізніше – інтерес роду чи родів, князів, тобто певної спільноти, початкового зразка соціуму. У період суспільних покарань – це інтерес суспільний.

Будь-яка теорія кримінального права є лише часткою відомого філософського світогляду¹. Це стосується й розвитку знань про об'єкт злочину, який відбувався в межах різних шкіл і теорій. У науці кримінального права XVII–XIX ст. вони формувалися досить інтенсивно з відбиттям багатьох напрямів еволюції наукової думки. За ставленням їх засновників і прихильників до визначення предмета кримінального права в юридичній літературі виділяють основні школи: класичну, соціологічну і антропологічну. Серед прихильників класичної школи називають у першу чергу відомих науковців: Ш. Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія, О. Ф. Кістяківського, М. Д. Сергієвського, В. Д. Спасовича, М. С. Таганцева, соціологічної – Ф. Ліста, І. Я. Фойницького, С. В. Познишева, а антропологічної – засновника цієї школи Ч. Ломброзо, та відповідні теорії, у межах яких найбільш динамічно розвивалися наукові погляди щодо об'єкта злочину. Проте чи можна вважати, наприклад, Ш. Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія або М. С. Таганцева та багатьох інших вчених представниками лише однієї школи?

Так, не безпідставно ряд вчених вважають Ч. Беккарія та Ш. Л. Монтеск'є основоположниками гуманістичного напрямку в науці кримінального права. Аналіз вагової наукової спадщини

¹ Див.: Спасович В. Д. Учебник уголовного права. – С. 10–11.

від науковців тих часів дозволяє стверджувати, що в XVII–XX ст. відбулися виникнення та розвиток різних шкіл кримінального права з поступовим наближенням позицій їх представників, що є прикладом еволюції наукових поглядів, результати яких створили підґрунтя для сучасного визначення предмета і формування основних інститутів кримінального права. Загальним для сформованої вже в XIX–XX ст. нової, так би мовити, змішаної класично-соціологічної школи кримінального права тих часів є різний ступінь визнання дуалістичності, а фактично тріадної природи предмета кримінального права, із окремими рисами антропологічної школи щодо врахування особистості злочинця, приміром, при визначенні мети покарання, при призначенні покарання тощо.

Розглянемо відому наукову працю Монтеस्क'є «О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговли и т. д.»¹. Уже в назві наведеної роботи прослідковується не лише юридична сутність закону, що притаманно класичній школі кримінального права, а і його взаємозв'язок із світоустроєм (зі слів дослідника – закони «должны соответствовать физическим свойствам страны»²), що є рисою, притаманною соціологічній школі. Це підтверджується й іншими твердженнями видатного вченого, що «законы... сущность необходимого отношения, вытекающего из природы вещей...»³, вони мають перебувати у такій тісній відповідності з властивостями народу, для якого закони встановлюються, що тільки в надзвичайно рідкіс-

¹ Монтеस्कье. О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговли и т. д. / Монтеस्कье ; пер. с фр. под ред. А. Г. Горнфельда. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1900. – 706 с.

² Там само. – С. 11.

³ Там само. – С. 5.

них випадках закони одного народу є придатними й для іншого народу¹.

Наукові погляди Ш. Л. Монтеск'є віддзеркалюють його особисте ставлення до форм правління, які він називає «образом правління», поділяючи їх на республіканську, монархічну та деспотичну і пов'язуючи їх із законами². Із його висловлювань випливає, що закон є в першу чергу відображенням політичної волі, яка насамперед відбиває певну форму правління з притаманними їй рисами.

Науковець визначав, що є чотири роди злочинів: до першого роду належать злочини проти релігії; до другого – злочини проти прав; до третього – злочини проти громадського спокою; до четвертого – злочини проти безпеки громадян. Покарання, що за них накладаються, мають впливати з природи кожного з цих родів.

Із наведеного випливає, що Монтеск'є узагальнював злочини за їх спрямованістю, а в основі такого поділу лежить об'єкт злочину як основний критерій такої класифікації.

Уже загальновідомо, що переворот в освіченому світі щодо науки кримінального права, а також й об'єкта злочину, був викликаний відомою працею Чезаре Беккарія «О преступлениях и наказаниях» 1764 р., який був прибічником (як і Монтеск'є) договірної теорії створення суспільства³ й одним із видатних представників насамперед класичної школи кримінального права з визнанням соціального складника сутності злочину. Він талановито розвинув наведене висловлювання Монтеск'є, що покарання має відповідати природі злочину, а тому тільки сус-

¹ Монтеск'є. О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговли и т. д. / Монтеск'є ; пер. с фр. под ред. А. Г. Горнфельда. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1900. – С. 11.

² Там само. – С. 12–24.

³ Див.: Есипов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть Общая. Преступления и преступники. Наказание и наказуемые. – С. 5.

пільно небезпечні злочини мають підлягати страті¹, а також наповнив цю тезу гуманним змістом. Чезаре Беккарія підкреслював, що немає нічого небезпечнішого загальноновизнаної аксіоми, що слід керуватися духом закону. Це все одно, що знищити плотину, яка стримує бурхливий потік вільних точок зору². Істинним мірилом злочину, за його твердженням, є шкода, яка завдається суспільству.

Накопичені століттями знання про об'єкт злочину є результатом розвитку багатьох шкіл і теорій та розробок науковців, здійснюваних у різних напрямках, зокрема догматичних досліджень, сприяли поступовому та прогресивному збагаченню науки кримінального права щодо злочину та покарання, а тому й об'єкта злочину. У цій відомій тезі сконцентрована увага на тому, як саме вчений визначав те, що охороняється законом під загрозою покарання.

Поділяючи всі злочини за їх родами, Чезаре Беккарія вказував, що окремі злочини знищують безпосередньо само суспільство або викликають загибель того, хто є його представником; інші порушують особисту безпеку громадян, посягаючи на їх життя, майно та честь, треті є діями, що суперечать тому, що з огляду на суспільне благо закон предписує кожному громадянину робити або не робити³. Тобто різновиди суспільного блага, як це впливає з наведених і інших висловлювань⁴, і є об'єктом злочину в сучасному розумінні.

¹ Див.: Белогриц-Котляревский Л. С. Конспект курса уголовного права (Общая и особенная часть). – С. 35–36.

² Беккария Ч. О преступлениях и наказаних / Беккария Чезаре ; пер. М. М. Исаева. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – С. 27; Він же. О преступлениях и наказаних : пер. з итал. / Чезаре Беккария. – Киев : Ин Юре, 2014. – С. 87, 100.

³ Беккария Ч. Указ. праця. – С. 228.

⁴ Наприклад: Беккария Ч. О преступлениях и наказаних / Чезаре Беккария ; пер. М. М. Исаева. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – С. 226.

Категоричну позицію займав інший відомий вчений – Е. Белінг, який був представником нормативної теорії кримінального права й визнавав, що злочини порушують кримінально-правові норми, у зв'язку з чим вони є протиправними¹. Проте цей погляд є таким, що знайшов підтримку серед науковців сучасності й у розумінні ними злочину та його ознак, зокрема протиправності.

Отже, історія розвитку кримінального права підтверджує все більшу «змішаність» у розумінні предмета такого права з рисами, притаманними насамперед юридичній (класичній) та соціологічній школам, із різним ступенем визнання: а) впливу звичаїв, традицій, а головне – держави та суспільства на те, що визнається злочином та покаранням, а також того, що б) лише закони можуть визнавати діяння як злочин, та доповненням, що в) закони мають бути гармонізовані з правами та потребами народів.

Динамічного розвитку наукова думка щодо об'єкта злочину набуває в ХІХ ст. з формулюванням різних теорій об'єкта злочину. Серед них виділяють теорії нормативістську, суб'єктивного права, а також й інші: благ або інтересів, життєвих умов, суспільних відносин тощо. Їх аналіз дозволяє підкреслити, що в переважній більшості відомі теорії об'єкта злочину є змішаними. Наприклад, нормативістом визнають М. С. Таганцева², який зазначав, що говорячи про об'єкт, на який спрямовано злочин, розуміється ця норма або інститути права, або узагальнюючи ще більше, юридичний порядок, існуючий у даному суспільстві. Причому важливо, що вчений наголосив, що злочин може порушити норми не в їх понятті, а в їх реальному існуван-

¹ Beling E. Die Lehre vom Verbrechen / E. Beling. – Tubingen : Mohr, 1906. – P. 34–37.

² Див.: Немировский З. Я. Учебник уголовного права. Общая часть / З. Я. Немировский. – Одесса : Изд. акцион. Юж.-Рус. О-ва Печат. Дела, 1919. – С. 64.

ні, тобто у формі дійсних прав або благ, які ґрунтуються на цих нормах. Таким чином, за твердженням дослідника, об'єктом злочину завжди є юридична норма в її реальному бутті¹. Отже, це – не чистий нормативізм, а відображення дуалістичного підходу (з одного боку, норма виступає формалізованим порушенням, з другого – об'єктом злочину визнаються реальні права або блага, які порушуються).

Підтверджується таке сприйняття позиції М. С. Таганцева й тим, як він критикує, на його думку, неправильний погляд П. Й. А. Фейєрбаха на юридичну природу злочину та особливо його шкоду, який розглядає злочин як посягання на чие-небудь суб'єктивне право. Суб'єктивне право, як підкреслює він, є тільки вловимим, а не істинним об'єктом злочину, і тільки у випадку, якщо злочин розглядається як реальне явище, можна казати про суб'єктивне право як про предмет, на який посягнув злочинець².

Змішане сприйняття об'єкта злочину було визначальним для виокремлення прогресивного напрямку розвитку нормативістської теорії з визнанням «реального буття» кожної норми, зокрема й об'єкта злочину, яким є реальні права (блага), що знайшло віддзеркалення в поглядах інших відомих дослідників.

Наведений погляд на об'єкт злочину набуває розвитку в роботах Л. С. Білогриць-Котляревського, який підкреслював, що злочин з формального боку є порушенням закону, тобто юридичної норми, а тому об'єктом злочину є юридичні норми. Проте, оскільки сукупність юридичних норм, що регулюють взаємні відносини між людьми та ставлення їх до юридичних установлень або інститутів, створює правопорядок даної дер-

¹ Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть общая. Кн. 1 : Учение о преступлении / Н. С. Таганцев. – СПб. : Тип. О. Стасюлевича, 1874. – С. 175.

² Там само. – С. 175–176.